

КРИТЕРІЇ ЯКОСТІ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ QUALITY CRITERIA OF FORENSIC ECONOMIC EXPERTISE

Стаття присвячена проблемі якості експертного дослідження в ході кримінального провадження та розвитку парадигми інтерпретації доказів відповідно до завдань слідства. Методика судової економічної експертизи повинна відповідати потребам обґрунтованості доказів на етапах досудового розслідування та судів, та ролі експерта в цих процесах. В статті проаналізовано чинники, які впливають на зміну парадигми використання доказової бази: процес збирання доказів, їх розгляд судово-економічним експертом, спосіб подання у експертних висновках, їх оцінку та інтерпретацію в контексті справи у суді. Досліджено вплив факторів, які визначають якісні критерії методології судово-економічної експертизи на доказову базу в експертних висновках. Запропоновано напрямок розвитку судової економічної експертизи шляхом зміни її парадигми, в основу якої покладено якісну критеріальну оцінку проведення судової економічної експертизи та експертного висновку.

Ключові слова: *судова економічна експертиза, методологія, якість судової економічної експертизи, експертний висновок, докази судового експерта.*

The article is devoted to the problem of the quality of expert research during criminal proceedings and the development of the paradigm of evidence interpretation in accordance with the tasks of the expertise. The relevance of the study is determined by the need for evidence validity at the stages of pre-trial investigation, courts and the role of an expert in these processes. The research methodology included theoretical and traditional legal methods using empirical research data. The article analyzed the factors that affect changing the paradigm of using the evidence base: the process of collecting evidence, their consideration by a forensic economic expert, the method presentation in expert opinions, their evaluation and interpretation in the context of the case in court. Three factors that determine the quality criteria of the forensic economic expertise methodology were investigated. These include the admissibility of an expert opinion, the reliability of expert testimony, and the relationship between the expert and the persons responsible for criminal proceedings. The study showed the direction of development of forensic economic expertise by changing its paradigm. The basis of such changes is proposed to include a criterion-referenced assessment of the methodology of conducting a forensic economic expertise and an expert opinion. Three main criteria for assessing the quality of the expertise at the stage of methodological substantiation of evidence and use of expert opinion in the court process are proposed. The practical significance of the research results lies in the recommendations to prepare an evidence base using a documentary basis for the evaluation of evidence, objective measurements and calculations, the use of databases representing the relevant population, the use of statistical models where possible, testing the validity and reliability of the forensic economic system comparison taking into account the conditions of the case under consideration. Recommendations for improving the methodical aspect of assessing the quality of work of forensic economic expertise are proposed.

Key words: *forensic economic expertise, methodology, quality of forensic economic expertise, expert opinion, evidence of a forensic expert.*

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.81-31>

Іванков В.М.

к.е.н.,

Науково-дослідна

судово-експертна установа

Ivankov Volodymyr

Forensic Research Institution

Постановка проблеми. Розвиток судової експертизи в час військової агресії РФ ставить нові завдання перед експертизою в сфері економічних злочинів, акцентує увагу на критичних питаннях доказової бази в умовах знищення майна та документації частини підприємств. За таких обставин суттєву роль починають відігравати методики проведення судових економічних експертиз та якість їх застосування судовими експертами. Відповіді на питання щодо методичного забезпечення знаходяться, як правило, в практичній площині експертизи. А от якісні характеристики її проведення розглядають як теоретики, так і практики експертних досліджень в частині взаємодії особи – виконавця (судового економічного експерта) та результатів його діяльності – доказів, представлених у експертному висновку.

Таким чином, розкриваючи зв'язок між наукою судово-економічної експертизи та правовим процесом, наш критичний погляд звертається не лише до матеріальних чи судових доказів, а й до засобу, через який докази представлені, тобто експерта, і того, як сприймаються його свідчення в суді. Наше завдання щодо ініціювання зміни парадигми судово-економічної експертизи має, як

наслідок, зосередитися на надійності та допустимості доказів, які надходять до суду, придатності експерта, а також цілісності та ефективності процесу прийняття висновків експерта в судовому розслідуванні. Наше дослідження не буде стосуватися оцінки нормативного законодавства, як це, зазвичай, проводиться у статтях за напрямком судової економічної експертизи.

Ми стверджуємо про необхідність удосконалення процедур взаємодії з економічними експертами в ході кримінального провадження та окреслюємо ключові сфери, які вимагають уваги з боку практиків, що працюють у галузі судової економічної експертизи та в галузі права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка наукових досліджень і зростаюча кількість літератури не лише визначають юридичні засади виконання тих чи інших експертних робіт, але й ставлять під сумнів і критично розмірковують про ключові питання, що стосуються методологій в цих обставинах та їх ефективного використання в системі кримінального правосуддя. Недоліки, притаманні судовій системі, включають операційні проблеми, пов'язані з ефективністю системи правосуддя та способом її адміністрування

[1, с. 68], прийнятністю експертних свідчень [2], перевірки надійності [3] та структурні проблеми, включаючи вплив доказів, наданих експертами, на судові рішення.

Переваги, отримані від результатів судово-економічної експертизи [4] і пов'язана з ними користь для судового переслідування або виправдання осіб, які вчинили злочин, означають, що наукові докази стали опорою у функціонуванні нашої системи кримінального правосуддя. Незважаючи на те, що методи судової експертизи все частіше мають ознаки сучасних технологій, пов'язаних з ІТ середовищем походження об'єкта експертизи, передумови використання доказів та їх застосування на практиці формувались десятиліттями [5, с. 201]. Здавалося б, зв'язок між людськими свідченнями та інформаційними доказами вже давно перебуває в епіцентрі наукової уваги. Як підкреслює Е. Вейцман, «історія юриспруденції розповідає про постійну напругу між людськими свідченнями та матеріальними доказами, а також про постійне зміщення акцентів між ними в різні періоди» [6, с. 105]. Крім того, результати судових доказів залишаються латентними для цілей правосуддя, поки не відбудеться судовий процес, або, іншими словами, від експерта вимагатиметься інтерпретація та пояснення значення будь-якого потенційного доказу. Оскільки об'єкти не говорять самі за себе, існує потреба в «перекладі» або «інтерпретації» – криміналістична риторика вимагає людини (або набору технологій) для посередництва між об'єктом і слідчим та судовим процесом: представити об'єкт, інтерпретувати його та зробити вірні висновки, про що писав у своїх роботах один із відомих теоретиків судово-бухгалтерської експертизи М.Т. Білуха [5, с. 6]. Це була роль риторів, а сьогодні це роль експерта. Все частіше науковці та юристи-практики приймають більш критичне ставлення до результатів судово-економічної експертизи, до того, як вони представлені на суді, і ролі, яку вони відіграють у засудженні чи виправданні після визнання. Більше того, практики з низки спеціальностей судово-економічної експертизи почали рефлексивну оцінку, під час якої недоліки та справді валідність ряду раніше прийнятих методів ставляться під сумнів. Де-факто повага до ваги, яку приписують судово-економічним доказам у залі суду, або навіть до висновків експертів, відходить у минуле. Цим питанням в наукових виданнях приділяється незначна увага, попри їх актуальності.

Постановка завдання статті є визначення критеріїв оцінки якості експертного дослідження в ході кримінального провадження, як елементів нової парадигми їх наукової інтерпретації для обґрунтування доказовості результатів експертизи, за умов досягнення відповідності завданням слідства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Критичний момент у довірі до експертизи, як криміналістичної науки у контексті кримінального правосуддя можна визначити у зростаючій кількості літератури та ряді резонансних звітів, які ставлять під сумнів ключові питання, зокрема те, як збираються докази для роботи експерта, як вони розглядаються експертом та спосіб, у який докази у вигляді висновків представлені на судах, де вони остаточно інтерпретуються та оцінюються в контексті справи, і роль, яку вони відіграють у засудженні чи виправданні після того, як вони були визнані [7; 8; 9]. Виклики та підводні камені, які були виявлені у зв'язку з розглядом судово-економічних доказів у залі суду, охоплюють як операційні проблеми, так і структурні недоліки. Точки напруженості у відносинах між судовою економічною експертизою та правом проявляються в резонансних справах, зокрема у справах 2016 року щодо розтрати коштів «ПриватБанку» через схему страхових виплат і так званої акредитивної схеми [10], привласнення грошових коштів ПАТ "Укрсоцбанк" через фіктивні кредити з компанією ПрАТ«Креатив» (всього було прийнято 11 судових рішень про стягнення заборгованості з цієї компанії на загальну суму 661 млн дол, майже 27 млн євро) та інших. Робота апеляційних судів, у тому числі і по зазначеним вище справам, частково базується на недовірі до надійності експертних свідчень, наданих під час судового розгляду, і ролі судово-економічних доказів. Наслідком може бути невірні рішення щодо засудження невинних або, навпаки, сприяє нездатності засудити винних, як у кримінальних справах проти посадових осіб державного концерну "Укроборонпром", який поніс лише за останні 10 років 896 млн грн збитків у рамках 583 кримінальних проваджень [11]. Разом з тим значна частина вироків кримінальних справ продовжують оскаржуватись, у т.ч. і через неякісні економічні експертизи.

Систематичні проблеми, які підривають зв'язок між судово-економічною експертизою та судовим процесом, не слід зводити до дискурсу про судові помилки. Це явище стало найбільш символічним в частині порушення комунікації і, можливо, тому є очевидним механізмом, за допомогою якого можна було б здійснити зміну парадигми використання доказової бази, яка готується судовою економічною експертизою. Ціна проблеми розгляду висновків експерта, мабуть, стає найбільш очевидною у світлі такої неспроможності забезпечити справедливість [12; 13; 14]. Зміст окремих експертних висновків вказує на процедурні помилки, які можуть призвести до неправомірного вироку: ненадання ключової інформації через недбалість, відсутність ефективних процедур в органах, відповідальних за забезпечення якості послуг судово-економічної експертизи [15], використання заста-

рілих методів для досліджуваної інформації [16], використання процедур економічної експертизи на основі невірних передумов, неефективна комунікація між органами, відповідальними за збір і перевірку доказів, а також відсутність належного впровадження процедур обробки [17]. Також нами виокремлено ситуацію, що потребує запобігти так званім «ефектам ескалації» – коли відбувається одна така процедурна або людська помилка, це може призвести до додаткових кумулятивних помилок, які потенційно призведуть до незаконного засудження. Незважаючи на те, що судово-економічна експертиза та правові відносини кримінального провадження не доповнюють одне одного в оперативній сфері, судова експертиза та право представляють епістемології різних дисциплінарних традицій, і різне розуміння істини може дезінформувати роботу як експертів, так і практикуючих юристів. Якщо вихідні точки не однакові, не можна припустити, що експертний висновок, як кінцева точка експертного дослідження, відображатиме однаково позицію економістів та правників. Така думка уже обговорюється науковою спільнотою [18]. І справді, якщо існує розбіжність у розумінні реального стану справ, це може призвести до значних проблем. Експертні висновки підлягають постійному перегляду. Законодавство покликано, з іншого боку, вирішувати суперечки остаточно і швидко [19]. Хоча зв'язок між судовою економічною експертизою та правовим процесом, де вона використовується, є складним через багатогранні фактори, що впливають на нього, нами окреслено три проблеми, які, на нашу думку, можна було б вирішити для досягнення результативності судового процесу, і це далеко не вичерпний перелік:

1. Прийнятність експертного висновку.
2. Надійність свідчень експерта.
3. Взаємовідносини між експертом і відповідальними особами кримінального провадження.

У науковій літературі та фахових дослідженнях зазначається про прийнятність експертних свідчень, і рідко коли судово-економічні докази вважаються неприйнятними, окрім випадків, коли вони є явно недоречними. Цей підхід виправдовується зацікавленими сторонами через переконання, що надійність будь-якого експертного доказу буде ефективно оскаржена під час судового розгляду шляхом експертизи протилежної сторони. Недостатність цього підходу для забезпечення якості експертних висновків зазначає Сімакова-Єфремян Е.Б. [17]. З огляду на зарубіжний досвід інших країн, в яких діють інші системи загального права, а також практика застосування стандартів прийнятності доказів (введені в США), цей підхід до прийнятності експертних свідчень виглядає фундаментально хибним через те, що він ніби скасовує відповідальність. Однак критерій «прийнятність» щодо експертного висновку озна-

чає, щоб результати методики та отримані внаслідок її застосування докази були прийнятними, щоб ця методика отримала загальне визнання у своїй конкретній галузі (наприклад, розрахунок збитків через втрату бізнесу). Практика правосуддя інших країн вимагає, щоб суддя першої інстанції перевірів наведені судовим експертом докази та свідчення, щоб переконатися, що вони доречні та надійні [20]. Незважаючи на те, що в інших країнах ці підходи прийняття доказів мають широку практику, вони все ж таки мають свої недоліки. Існування методик у відповідній галузі (як от методика оцінки збитків в закупівлях, або податкових розрахунків), та поширеність практики не є свідченням її якості чи правдивості. Експерт, який в нових обставинах економічного розвитку вимушений розробляти нові методології наукового пізнання об'єкта судової економічної експертизи, може керуватись філософською тезою Томаса Куна [21, с. 57], яка обґрунтовує діяльність поза укоріненою науковою парадигмою. Тож на сьогодні експертні свідчення тієї наукової практики, яка ще не має відповідних методик, не слід виключати в принципі як свідчення в кримінальному провадженні, але гарантії щодо отримання доказів (наприклад, розрахунків збитків) повинні бути належними, щоб гарантувати, що докази не виходять за розумні межі підходу.

Наступним критерієм, який необхідно враховувати в ході судово-економічної експертизи, є критерій надійності. Необхідність такого критерію викликана тим, що судові економічні експерти можуть використовувати новітні підходи для розрахунків наслідків злочинних дій, не описані існуючими методиками. Суд може визнавати докази, які, на перший погляд, вважалися б ненадійними через відсутність методологічного забезпечення. Таке рішення було прийнято в кримінальній справі „де злочин було скоєно з використанням блокчейн-системи «BINANCE» [22]. Зважаючи, що обставини справи були чітко роз'яснені у експертному висновку, суд визнав такі докази надійними. В умовах діджиталізації економіки зростає кількість нових галузей, де існують специфічні проблеми, пов'язані з відсутністю баз даних чи методології розрахунків, які мають використовуватися в цих випадках. Надійність висновків судово-економічного експерта забезпечується добре задокументованими доказами, які ґрунтуються на первинних документах та не мають апелювати до кількісних показників статистичних масивів даних. Для порівняння окремі ситуації можуть потребувати статистичної кількісної оцінки експертної думки. Експерти наголошують, що це може бути фактором на користь надійності висновків будь-якої галузі реальної економіки.

Потреба в стандарті для визначення того, чи є висновок експерта надійним, заслуговуючим на

розгляд чи просто спробою обслужити погляди сторони, яку представляє експерт, виникає особливо у зв'язку з типами судово-економічних доказів, які традиційно сильно покладаються на порівняльний і, отже, значною мірою суб'єктивний аналіз: наприклад, аналіз середніх цін, аналіз фінансового стану, показників доведення до банкрутства.

Запровадження у можливих розрахунках математичного підходу, що впливає із застосування тих чи інших формул, наприклад під час визначення збитків та шкоди внаслідок неотриманої вигоди, стало руйнівною та глибокою зміною в оцінці значення доказів, оскільки вони застосувалися до сукупності обставин, пов'язаних із передбачуваним злочинним діянням. Концепція, яка виникла протягом багатьох років, надає засоби розгляду конкуруючих гіпотез (обвинувачення та захисту) і наголошує на необхідності продемонструвати міцне, логічне, прозоре та збалансоване мислення, яке приводить до висновків експерта. Це може включати:

1) використання документальної основи для оцінки доказів;

2) об'єктивні вимірювання та розрахунки, використання баз даних, що репрезентують відповідну сукупність, і використання статистичних моделей;

3) тестування валідності та надійності системи судово-економічного порівняння за умов, що відображають умови справи, яка розглядається.

Ця проблема стає особливо гострою у випадках, де експертам потрібно використовувати нову інформацію для кількісної оцінки підтвердження тієї чи іншої підтримки певної експертної думки. Так, у випадку з технологією блокчейн, як описана вона у справі № 705/4744/221-кп/705/1235/22 Єдиного державного реєстру, інформація реалізується через мову програмування, що дозволяє користувачам використовувати більш складні угоди, створюючи таким чином рахунки-фактури, які сплачують себе після доставки товару, або сертифікати, що самі надсилають своїм власникам дивіденди, щойно прибуток сягає певного рівня» [23]. Оцінка таких даних для судово-економічного експерта стає проблематичною за відсутності більш репрезентативних даних про відображення технології формування первинних даних, певним чином задокументованих. Проблема достовірності експертних висновків щодо операцій, подібних новим технологіям блокчейн існуватиме до тих пір, поки з'явиться надійний метод оцінки значущості передбачуваних наслідків для оцінки законності дій з використанням цих технологій. Це робить необхідним забезпечити кваліфіковані висновки експерта методологічним нормативом.

Третім критерієм, виокремленим нами для оцінки прийнятності доказів судово-економічного експерта є критерій взаємодії між експертом і відповідальними особами кримінального провадження.

Ще одним викликом для судової експертизи є стосунки між експертом та слідчим. Судово-економічні докази мають бути «науково точними, але доступними» [24, с. 167]. Під час судового процесу суддя не може не зважати на докази, навіть якщо вони є складними для його розуміння. В реаліях це поширена практика, коли обмежується прийнятність експертних свідчень, враховуючи той факт, що вони представлені непрофесіоналам, які можуть їх не зрозуміти. Важливе зауваження під час перегляду ролі судових доказів у судах стосується характеру експертних доказів і ступеня впливу на суддю ланцюга доказової бази для заключних висновків експертів. Тут ми можемо розглянути три рівні.

За допомогою експертних свідчень описуються питання, які вимагають емпіричного аналізу даних, як от результати інвентаризації. Вони відрізняються своїм кількісним підходом до доказів і тим фактом, що результат часто можна ідентифікувати доволі точно як в натуральному, так і вартісному вираженні. Вважається, що ці оцінки здебільшого точні: тут мало місця для людських помилок, а об'єктивні результати можуть бути отримані за допомогою задокументованих свідчень, наприклад, членів інвентаризаційної комісії.

Судово-економічні експертизи, які здебільшого покладаються на різновиди аналізу. Для оцінок збитків використовують метод, який передбачає в якості доказів розрахунки щодо досліджуваного предмета. Такі розрахунки базуються на відомих формулах, але їх застосування у кожному випадку може викликати багато питань. Форми порівняльного аналізу також включають докази розрахункового характеру, наприклад середні значення цін, або ринкові ціни на ту чи іншу продукцію. Однак проблема полягає в тому, що коли між експертами виникає суперечка, немає об'єктивного способу досягти згоди. Іншими словами, спираючись виключно на експертизу, неспеціаліст не має можливості вирішити, хто з двох експертів, що висловлюють протилежні точки зору, є правим. Ці аргументи зазвичай вирішуються в залах суду за допомогою екзогенних методів, включаючи оцінку досвіду, кваліфікації чи репутації двох експертів і відхилення одного з двох висновків на основі відносної недосвідченості. Також частим вирішення спірних питань є призначення повторних експертиз.

Наступні експертні оцінки наслідків злочинних дій використовують інтерпретаційний аналіз, який має на меті «реконструювати» злочин на основі доказів, доступних як прогнози або передбачувані на підставі формул розрахунків. Цей підхід дуже суб'єктивний і залежить від досвіду та інтуїції експерта щодо конкретної справи. Така форма аналізу може ґрунтуватися на використанні математичних моделей, відтворених у комп'ютерних програмах,

які на основі вхідних даних відтворюють початковий стан в досліджуваному питанні, який згодом або екстраполюють на всю генеральну сукупність, або визначають прогнозні показники.

Три підходи, представлені вище, ймовірно, матимуть поступове зменшення впливу на рішення в судовому процесі, оскільки перший підхід вважається більш об'єктивним, а останній – більш сумнівним і суб'єктивним. Але це не означає, що дві останні категорії не мають цінності та не впливають на рішення в суді. Судові рішення ґрунтуються як на ретельно описаних доказах експерта, хоча і за допомогою недостатньо прозорої та, ймовірно, неадекватної (тобто неперевіреної, новітньої) методології, або за допомогою експертної довіри – як правило, на основі досвіду, кваліфікації, репутації та продуктивності експерта. Про те, що експертна довіра має значний вплив на суд, свідчить низка випадків, коли рішення ґрунтувались на цій основі.

Експертні висновки, які складаються за новітніми технологічними операціями в економіці, супроводжуються ризиками через відсутність перевірених методологій, темпи змін і складність розуміння прийнятних методів. Ці обставини створюють проблеми якості і довіри до експертних висновків у всіх учасників кримінального провадження. Отже, вироблення критеріїв якості, які можуть бути оцінені і проконтрольовані, є одним із рішень даної проблеми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Судово-економічна експертиза та її роль у кримінальному судочинстві є актуальною темою для дослідження, зважаючи на потребу посилювати загальну довіру суспільства до кримінального правосуддя.

Ненадійні судово-економічні докази та нечіткі межі щодо вимог якісного експертного висновку потенційно можуть ослабити систему кримінального провадження, що може призвести до серйозних наслідків, у тому числі до судових помилок.

Наша система кримінального правосуддя працює відповідно до основоположних принципів, включаючи право на справедливий суд. Інструменти судово-економічної експертизи мають відповідати якісним критеріям, щоб працювати на захист таких прав, а не на їх порушення. Вимоги, з якими в даний час стикається судово-економічна експертиза, визнаються ширшим, глобальним викликом, що виникає через структурні та операційні недоліки, поширені в ході кримінального провадження не лише України, але й в ряді юрисдикцій інших країн. Це вимагає належного реагування на виклики поточного періоду розвитку судової експертизи шляхом зміни її парадигми. В основу таких змін запропоновано віднести критеріальну оцінку методології проведення судової економічної експертизи та експертного висновку.

Запропоновано три основних критерії оцінки якості проведення експертизи на етапі методологічного обґрунтування доказів та використання в судовому процесі експертного висновку: прийнятність експертного висновку, надійність свідчень експерта, взаємовідносини між експертом і відповідальними особами кримінального провадження. Обґрунтовано доцільність їх використання для визначення якості виконання судово-економічної експертизи.

Використання таких оцінок щодо методології виконання експертизи та експертного висновку на етапах кримінального провадження дозволять по кожній справі приймати виважені рішення шляхом реалізації всього потенціалу експертизи.

Беззаперечно, що судово-економічна експертиза є основою для ефективного забезпечення справедливої та рівноправної системи правосуддя у спосіб, де передбачено критерії якості щодо методології її виконання та експертних висновків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Остропілець А.В. Сучасний стан нормативно-правового регулювання міжнародного співробітництва судово-експертних установ України. Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічного адміністрування у напрямку розвитку правової системи України: міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 9–10 вересня 2016 р. Київ : Центр правових наукових досліджень, 2016. С. 67–69.
2. Перлін С.І. Співвідношення судової експертизи та експертного дослідження в діяльності Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 6. Т. 2. С. 176–179. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/6/tom_2/41.pdf.
3. Репешко П.І. Щодо організаційних питань забезпечення незалежності та об'єктивності судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. праць. Харків : Право, 2009. Вип. 9. С. 235.
4. Свобода Є. Ю. Рецензування висновків експерта: поняття та сутність. *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики*: зб. тез доповідей V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 липня 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 244–247.
5. Білуха М.Т. Судово-бухгалтерська експертиза: підручник. Київ: Вид. компанія «Воля», 2004. 656 с.
6. Weizman E. The least of all possible evils: humanitarian violence from Arendt to Gaza. London, UK: Verso. 2011.
7. Борко А. Сутність та особливості сучасного адміністративно-правового регулювання функціонування судової системи України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 169–176.
8. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 388 с.

9. Заєць А.П. Процесуальні проблеми експертного забезпечення правосуддя в світлі судово-правової реформи в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*, 2003. Вип. 3. С. 5–10.

10. Справа "ПриватБанку". *Видання «Останній bastion»*. URL: https://bastion.tv/sprava-rivatbanku_n44474.

11. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

12. Ward T. Experts, juries and witch-hunts: from Fitzjames Stephen to Angela Cannings. *J. Law Soc.* 2004. P. 369–386. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6478.2004.00295.x>.

13. Genn D. Getting to the truth: experts and judges in the 'hot tub'. *Civ. Justice Q.* 2013. P. 275–299.

14. Цивінський О., Дуфенюк О. Проблемні питання судово-економічної експертизи у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 291–295.

15. Федчишина В. Рецензування висновків судових експертів – метод внутрівідомчого контролю управління експертного забезпечення правосуддя України. *Економіка та держава*. 2014. № 9. С. 109–112.

16. Антонова М.М. Вплив науково-методичного забезпечення щодо проведення судових експертиз в Україні. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. матер круглого столу / редкол.: О.Л. Кобиланський, П.Є. Антоноук, Є.Ю. Свобода. Київ : Навч.-наук. ін-т підготовки фахівців для експертно-криміналіст. підрозділів НАВС, 2015. С. 17–19.

17. Сімакова-Єфремян Е.Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 503 с.

18. Дуфенюк О.М. Забезпечення судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні: система парадигма. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2019. Вип. 8. С. 163–173

19. Судово-економічна експертиза: від колапсу до ефективного рішення проблеми. *Видавництво Just-talk*. URL: https://justtalk.com.ua/post/sudovo-ekonomichna-ekspertiza-vid-kolapsu-do-efektivnogo-rishennya-problemi?fbclid=IwAR1o1j-2FjwcFHki4t34dXdNG4s3Wz_T4NPshYkaEr6sPAHybmfPPXACugM

20. Brandl S. *Criminal investigation*, 2nd edn. Princeton, NJ: Prentice Hall. 2007.

21. Кун Томас. Структура наукових революцій. K. Port-Royal, 2001. 228 с.

22. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 705/4744/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107776367>.

23. Hype Killer – Only 1% of Companies Are Using Blockchain, Gartner Reports | Artificial Lawyer. *Artificial Lawyer* (en-GB). 4 травня 2018.

24. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі: навч.-довід. посіб. Уклад. Ю. М. Грошевий [та ін.]. Харків : Одісеї, 2004. 448 с.

REFERENCES:

1. Ostropilec A.V. (2016). Suchasnyj stan normatyvno-pravovogho rehuljuvannja mizhnarodnogho

spivrobitnyctva sudovo-ekspertnykh ustanov Ukrainy [The current state of regulatory and legal regulation of international cooperation of judicial and expert institutions of Ukraine]. *Proceedings of the Aktualjni pytan-nja vzajemodiji instytutiv ghromadjanskogho sus-piljstva ta orghaniv publicnogho administruvannja u naprjamku rozvytku pravovoji systemy Ukrainy* (Kyiv, September 9–10, 2016). Kyiv: Centr pravovykh naukovykh doslidzhenj. pp. 67–69 [in Ukrainian].

2. Perlin S.I. (2016) Spivvidnoshennja sudovoji ekspertyzy ta ekspertnogho doslidzhennja v dijaj-nosti Ekspertnoji sluzhby Ministerstva vnutrish-nikh sprav Ukrainy [Correlation of forensic examination and expert research in the activities of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Naukovyj visnyk publicnogho ta pryvat-nogho prava*, vol. 6, no. 2, pp. 176–179. Available at: http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/6/tom_2/41.pdf (accessed 30.04.2023). [in Ukrainian].

3. Repeshko P.I. (2009). Shhodo orghanizacijnykh pytanj zabezpechennja nezalezhnosti ta ob'ektyvnosti sudovoji ekspertyzy [Regarding organizational issues of ensuring the independence and objectivity of forensic examination]. *Teorija ta praktyka sudovoji ekspertyzy i kryminalistyky*, vol. 9, p. 235. [in Ukrainian].

4. Svoboda Je.Ju. (July 8, 2016). Recenzuvannja vysnovkiv eksperta: ponjattja ta sutnistj [Reviewing expert's conclusions: concept and essence]. *Proceedings of the Naukove zabezpechennja dosudovogho rozsliduvannja: problemy teoriji ta praktyky* (Kyiv, July 8, 2016). Kyiv: Nac. akad. vnutr. Sprav, pp. 244–247 [in Ukrainian].

5. Bilukha M.T. (2004). Sudovo-bukhghaltersjka ekspertyza [Forensic accounting expertise]. Kyiv: Vyd. kompanija «Volja», 656 p. [in Ukrainian].

6. Weizman E. (2011). *The least of all possible evils: humanitarian violence from Arendt to Gaza*. London, UK: Verso.

7. Borko A. (2013). Sutnistj ta osoblyvosti such-asnogho administratyvno-pravovogho rehuljuvan-nja funkcionuvannja sudovoji systemy Ukrainy [The essence and peculiarities of modern administrative and legal regulation of the functioning of the judicial system of Ukraine]. *Aktualjni problemy prava: teorija i praktyka*, vol. 26, pp. 169–176 [in Ukrainian].

8. Ghoncharenko V.Gh. (2004). Ekspertyzy u sudovij praktyci [Examinations in judicial practice]. Kyiv: Jurinkom Inter, 388 p. [in Ukrainian].

9. Zajecj A.P. (2003). Procesualjni problemy ekspert-nogho zabezpechennja pravosuiddja v svitli sudo-vo-pravovoji reformy v Ukraini [Procedural problems of expert provision of justice in the light of judicial reform in Ukraine]. *Teorija ta praktyka sudovoji ekspertyzy i krymi-nalistyky*, vol. 3, pp. 5–10. [in Ukrainian].

10. Справа "PryvatBanku" [The "PrivatBank" case]. *Видання «Останній bastion»*. Available at: https://bastion.tv/sprava-rivatbanku_n44474 (accessed 30.04.2023) [in Ukrainian].

11. Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj [Uni-fied State Register of Court Decisions]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua>.

12. Ward T. (2004) Experts, juries and witch-hunts: from Fitzjames Stephen to Angela Cannings. *J. Law Soc*, pp. 369–386. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6478.2004.00295.x>.

13. Genn D. (2013) Getting to the truth: experts and judges in the 'hot tub.'. Civ. Justice Q, pp. 275–299.

14. Cyvinskiy O., Dufenjuk O. (2021). Problemni pytannja sudovo-ekonomichnoji ekspertyzy u kryminalnomu provadzhenni [Problematic issues of forensic economic examination in criminal proceedings]. *Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo*, vol. 2, pp. 291–295. [in Ukrainian].

15. Fedchyshyna V. (2014). Recenzuvannja vysnovkiv sudovykh ekspertiv – metod vnutrividomchogho kontrolju upravlinnja ekspertnogho zabezpechennja pravosuddja Ukrainy [Reviewing the conclusions of court experts – a method of intra-departmental control of the management of expert provision of justice in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 9, pp. 109–112. [in Ukrainian].

16. Antonova M.M. (2015). Vplyv naukovo-metodychnogho zabezpechennja shhodo provedennja sudovykh ekspertyz v Ukraini [The impact of scientific and methodological support on the conduct of forensic examinations in Ukraine]. *Sudovo-ekspertna dijalnistj: suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku*. Kyjiv: Navch.-nauk. in-t pidghotovky fakhivciv dlja ekspertno-kryminalist. pidrozdiliv NAVS, pp. 17–19 [in Ukrainian].

17. Simakova-Jefremjan E.B. (2017) Teoretyko-pravovi ta metodologichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhenj [Theoretical-legal and methodological foundations of complex forensic expert research] (dok. dissertation). Kharkiv [in Ukrainian].

18. Dufenjuk O.M. (2019). Zabezpechennja sudovo-ekspertnoji dijalnosti u kryminalnomu provadzhenni:

systemna paradyghma [Provision of forensic expert activity in criminal proceedings: a systemic paradigm]. *Visnyk Ljvivskogho torhoveljno-ekonomichnogho universytetu*, vol. 8, pp. 163–173 [in Ukrainian].

19. Cudovo-ekonomichna ekspertyza: vid kolapsu do efektyvnogho rishennja problemy [Forensic economic examination: from collapse to effective problem solving]. Vydavnyctvo Just-talk. Available at: https://justtalk.com.ua/post/sudovo-ekonomichna-ekspertiza-vid-kolapsu-do-efektivnogo-rishennya-problemi?fbclid=IwAR1ojj-2FjwcFHki4t34dXdNG4s3Wz_T4NPsHYkaEr6sPANy6mfPPXACugM (accessed 30.04.2023) [in Ukrainian].

20. Brandl S. (2007) Criminal investigation, 2nd edn. Princeton, NJ: Prentice Hall.

21. Kun Tomas. (2001) Struktura naukovykh revoljucij [The structure of scientific revolutions]. Kyiv: Port-Royal, 228 p. [in Ukrainian].

22. Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj [Unified state register of court decisions]. Sprava #705/4744/22. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107776367> (accessed 30.04.2023). [in Ukrainian].

23. Hype Killer – Only 1% of Companies Are Using Blockchain, Gartner Reports | Artificial Lawyer. Artificial Lawyer (en-GB) (May 4, 2018).

24. Ghroshevyj Ju.M. (2004). Sudova ekspertyza: normatyvno-pravove rehuljuvannja ta naukovi komentari [Forensic examination: regulatory and legal regulation and scientific comments]. Kharkiv: Odissej, 448 p. [in Ukrainian].